

Existenciálna semiotika Eera Tarastiho (nielen) v kontexte jeho pobytu v Nitre

Július Fujak

Abstrakt

Text sa zaoberá niektorými aspektami a princípmi existenciálnej semiotiky Eera Tarastiho v odkaze na jeho kľúčové práce *Existential Semiotics* (2000) a najmä *Sein und Schein – Explorations in Existential Semiotics* (2015), a to v súvislosti s jeho návštevou Nitry a Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa roku 2019. Na jej pôde vystúpil v cykle Interdisciplinárne dialógy s prednáškou *From Postcolonial Analysis to a Theory of Resistance – Social Aspects of Existential Semiotics*. Predostrel v nej tri fázy vývoja novodobej semiotiky od 60. rokov minulého storočia, no najmä vlastné teórie vzťahu Dasein a transcendencie, tzv. zemický model vedomia *Moi/Soi* inšpirovaný tzv. Greimasovým štvorcom a v neposlednom rade otázky súčasnej semiokrízy a rezistencie s poukazom na neudržateľnosť a škodlivosť (post)koloniálnej ideológie v humanistickom diskurze.

Kľúčové slová

Existenciálna semiotika, zemický model, Dasein, transcendencia, rezistencia.

V dňoch 12. až 14. novembra 2019 sme mohli privítať na pôde Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre vzácneho hosťa, významného fínskeho semiotika a muzikológa **Eera Tarastiho** (*1948), jednu z najvýraznejších osobností novodobej semiotiky prelomu 20. a 21. storočia. Je autorom a editorom mnohých zásadných teoretických prác, z ktorých spomeňme výberovo aspoň *Myth and Music. A Semiotic Approach to the Aesthetics of Myth in Music, especially that of Wagner, Sibelius and Stravinsky* (1979), *A Theory of Musical Semiotics* (1994), *Musical Signification: Between Rhetoric and Pragmatics* (1998) ako aj prelomovú knihu *Existential Semiotics* (2000), odôvodňujúcu relevanciu filozofie pragmatizmu a semiotickej reflexie existenciálneho zakúšania sveta. Okrem toho má od 80. rokov 20. storočia až do súčasnosti výraznú zásluhu na prehlbovaní medzinárodnej kooperácie v oblasti semiotického výskumu jednak v rámci svetovej organizácie International Association for Semiotic Studies (IASS), ktorej predsedom bol v rokoch 2004 – 2014, ale aj rozvíjaním činnosti International Semiotics Institute (ISI) so sídlom v Imatre a Kaunase¹. Jeho neutíchajúce aktivity neobišli v minulosti ani Slovensko – okrem poskytovania možností publikovania našim vedcom

¹ V roku 2014 sa ISI presídlil do Kaunasu, kde štafetu vedenia tejto inštitúcie prebral Dario Martinelli.

v zborníkoch IASS napríklad v rámci dlhodobého kontinuálneho medzinárodného vedeckého programu Musical Signification Project, ako aj v prestížnej edícii Acta Semiotica Fennica sa osobne zúčastnil medzinárodného sympózia *Convergences and Divergences of Existential Semiotics* na pôde FF UKF v Nitre (2007).²

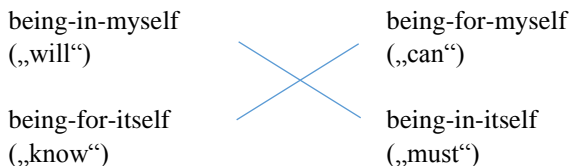
Eero Tarasti vo svojej prednáške s názvom *From Postcolonial Analysis to a Theory of Resistance – Social Aspects of Existential Semiotics* dňa 13. 11. 2019 v Sieni Konštantína Filozofa, ktorá sa konala v rámci celofakultného cyklu Interdisciplinárne dialógy, sa venoval niektorým neuralgickým bodom svojej originálnej koncepcie. Cez prizmu príbehu vlastného odborného rozvoja (osobne sa poznal, alebo spolupracoval s mnohými významnými osobnosťami A. J. Greimasom, R. Barthesom, J. Lotmanom či T. Sebeokom, J. Kristevou a U. Ecom) predostrel v úvode svoje chápanie troch fáz vývoja semiotiky od 60. rokov 20. storočia. Prvú fázu spája s etablovaním metód štrukturálnej antropológie Clauda Lévi-Straussa, druhú s Parížskou školou semiotiky opierajúcej sa o. i. o teórie svojho školiteľa Algirdasa Juliena Greimasa (nadväzujúceho o. i. na výdobytky ruského formalizmu) tematizujúceho tzv. modalitu a izotopy textu, vyjadrujúce hĺbkové úrovne jeho významov sprítomňujúcich sa vo vedomí. Tretiu fázu Tarasti spája s objavovaním sa princípov existenciálnej semiotiky na prelome 20. a 21. storočia. Historické „výhonky“ existenciálne semiotického myslenia nachádza u I. Kanta, G. W. F. Hegela, F. Schellinga, S. Kierkegaarda a jeho hlavné korene u Ch. S. Peircea. Presvedčivé argumenty v prospech obhajoby tohto vidu semiotiky však nachádza aj vo filozofii M. Heideggera, K. Jaspersa, H. Arendtovej, M. Bachtina, v istom polemickom vzťahu aj u J.-P. Sartra (filozofiu existencializmu predsa len nemožno zamieňať s existenciálnou semiotikou) a J. Fontanilla.³ V danom kontexte však pripomína aj neodškriepiteľný význam M. Bachtina či „zrod“ novodobej semiotiky „z ducha hudby“ u R. Barthesa.

Tarasti vo svojej prednáške následne predostrel vlastné teoretické východiská, a to jednak v nadväznosti na hudobno-semiotickú monografiu *Semiotics of Classical Music: How Mozart, Brahms and Wagner Talk to Us* (2012), a najmä na knižné dielo s názvom *Sein und Schein – Explorations in Existential Semiotics* (2015), v ktorej rozvíja koncept interdisciplinárnej „meta-semiotiky“, čerpajúcej dôležité myšlienkové motívy z oblastí filozofie, kulturológie, sociológie, rôznych druhov umenia a biosemiotiky organických systémov. V rezonančnej tenzii centrálnych kategórií *Sein* (bytie) a *Schein* (zdanie/zjavovanie) skúma problematiku osobitostí „ontologicko-transcendenčných“ otázok existenciálnej semiotiky v súradniciach obdivuhodne širokého diapazónu tém, ktoré podrobuje hlbokaj a originálnej heuristickej analýze v synchrónnej i diachrónnej sondáži. V intenciách vlastnej existenciálnej semiotiky a jej revalorizácie subjektu mu nejde – ako bolo naznačené – o návrat k existencializmu, ale skôr o transponovanie existenciality polyvalentne chápanou transcenciou, vrátane jej príklonu k pojmu *pleroma* (naplnenie, spojenie a plnosť). Existenciálny vid semiotiky ukotvuje v priestore medzi realitou, resp. pobytom *Dasein*, ktorý chápe nielen v súradniciach „mojej“ existencie, ale vo vzťahu k existencii „Iného“ človeka, a tým, čo ich potenciálne transcenduje.

² Z uvedeného vedeckého podujatia bol publikovaný zborník FUJAK, J. (ed.): *Convergences and Divergences of Existential Semiotics*. Nitra : ÚLUK FF UKF, 2007.

³ Za predchodcov existenciálne semiotického myslenia pokladá aj J. Roycea, V. L. Welbyovú, V. Solovjova, W. Sesemanna alebo A. Ponzia.

Tarastího apropruje a rozvíja niektoré modely spomínaného francúzskeho semiotika a lingvistu litovského pôvodu A. J. Greimasa. Napríklad na pozadí Greimasových objavov modalít *being – doing – becoming*, resp. princípov *will – can – know – must – believe* tematizuje svoju schému dvojitého transcendovania pobytu (Dasein) prostredníctvom jej negácie (a absencie) v aktuálnej realite a následne afirmácie a prítomnosti v našej myslí. Následne na pôdoryse známeho Greimasovho semiotického štvorca predostiera schému *Moi/ Soi* štyroch modov/modalít bytia:

being-in-myself (bytie vo mne) – naše telesné ego, ktoré sa prejavuje ako kinetická energia, chóra, túžby, gestá, zmyslová stránka, primárne kinetická energia korporeality;

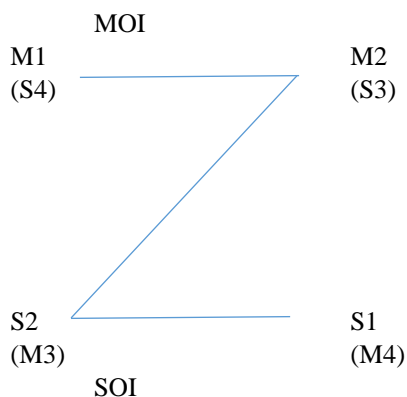
being-for-myself (bytie pre mňa) – bytie sa stáva existenciou, ego objavuje svoju identitu, dosahuje istú stabilitu, prosté bytie je presahované jeho transcendenciou;

being-in-itself (bytie samo osebe/v sebe) – transcendentálna kategória, odkazuje k istým normám, ideám a hodnotám, ktoré sú čisto konceptuálne a virtuálne, pričom môžu/nemusia byť aktualizované;

being-for-itself (bytie pre seba) – spomenuté normy, idey a hodnoty vedome realizované subjektom v jeho Dasein-e, abstraktné entity sa tu prejavujú v rozlíšeníach, aplikovaných hodnotách, voľbách a realizáciách, sú často vzdialené od uvedených pôvodných transcendentálnych entít.⁴

Tarastí v existenciálno-semiotickom uchopení tohto modelu, čiže v duchu premostenia Dasein-u a transcendencie, inovatívne spája kategórie „being-in-itself“ a „being-for-myself“ do jedného pojmu „being-in-and-for-myself“ (bytie osebe a pre mňa). Ďalej tak rozvíja Greimasov model *Moi/Soi*, a to vektorovo obojsmerným usúvzťažnením jednotlivých vrcholov štvorca líniou písmeňa „Z“. Vrchol M1 (S4) predstavuje, v odkaze na predchádzajúcu schému, kinetickú energiu korporeality, resp. potreby, gestickosť, chóru a telo; M2 (S3) identitu, osobu, zvyk, stabilitu; S2 (M3) zas sociálnu reprezentáciu, prax v spoločenských rolách a napokon S1 (M4) abstraktné hodnoty, normy a generálne kódy spoločnosti:

⁴ Prípona „-emický“ odkazuje ku kontextu kultúrnej antropológie, konkrétne, k protikladu „emic/etic“, ktorý reprezentuje protipostavenie termínov vnútorný, individuálny, štrukturálny vs. vonkajší, všeobecný, objektívny. Viac: TARASTI, E.: *Sein und Schein – Explorations in Existential Semiotics*. Berlin/Boston : De Gruyter Mouton, 2015, s. 24 – 25.

V konzekventnom vyústení tohto obojsmerného tzv. Zemického modelu⁵ – ktorý Tarasti interpretuje ako model ľudského vedomia – nájdeme mnoho línií a podnetov k úvahám o otázkach subjektu (od jeho bytia k stávaniu sa ním) a konzekvenciách našich variet subjektivity. Tie Tarasti vtelil do viacerých téz, v ktorých rieši o. i. premeny modov bytia subjektu na iný, ich dialogický vzťah, vzťah pojmu „Schein“ ku skutočnosti a pod. Semiotické sily v univerze podľa neho vystupujú v dvoch opozitných smeroch: od tela k hodnotám, od konkrétneho k abstraktnému a od hodnôt a noriem k princípu „khora“, čo modelovo vyjadruje uvedená schéma „Z“.

V prednáške sa Eero Tarasti venoval podrobnejšie spomenutému vzťahu *Dasein* a transcencie. Reálne spolubytie (semiologicky široko chápaného) textu „vo mne/pre mňa“ sa totiž podľa neho odohráva medzi dvoma pólmi sveta, medzi ktorými niet ostrej deliacej čiary: pobytom *Dasein* a jeho transcendovaním. Transcendencia síce leží „akoby“ mimo reality (in absencia), no sprítomňuje sa (prostredníctvom „Da-signs“) v našom vedomí. Teda nielen vo vedomí „mojom“, ale i vo vedomí „Druhého“. V týchto súradniciach autor interpretuje v uvedenej práci *Sein und Schein* aj pojem umeleckej *mimésis* ako napĺňanie samotného zmyslu transcendovania, a to prostredníctvom komunikačne dialogického modelovania istej novej umeleckej skutočnosti *sui generis*, ktorá ovplyvňuje bytie „Druhého“ v jeho neredukovateľnej a radikálne neznámej inakosti.

Z takto teritorializovanej existenciálno-semiotickej metodologickej perspektívy Tarasti tematizuje a analyzuje o. i. kulturologické otázky semiokrízy. Súčasná semiokríza podľa neho spočíva v tom, že vizuálne, pozorovateľné znaky života spoločnosti nekorešpondujú s ich imanentnými štruktúrami, strácajú *de facto* svoje izotopy, čiže svoje spojenia s ich skutočnými významami; masmédiá na tomto krízovom stave semiosféry nielenže parazitujú, ale ho i podporujú a spoluvytvárajú, simulakrovo predstierajú pravý opak. V súvislosti so semiotikou rezistencie v súčasnej ére globalizácie zas otvoril Tarasti v Nitre aj dôležitú problematiku prítomnosti ideológie (post)koloniálnej „logiky“ v humanistickom diskurze a jej škodlivosti, resp. neutržateľnosti v kontexte súčasnej filozofie, semiotiky, kulturológie a estetiky.

⁵ Tamže, s. 26 – 27.

Pre úplnosť (nielen) v týchto významových súradniciach treba dodať, že Tarasti sa v semiotike dlhodobo venuje aj centrálnej otázke reprezentácie. Pýta sa na zdanlivo samozrejmu evidenciu a fakt tohto, či je – a ak áno, tak aká – realita za znakmi a textami. Či môžu byť ony samotné redukované len na funkciu jej reprezentovania, najmä ak sa o nej dozvedáme zväčša práve skrze ne (teda rôzne pre-/akt-/post-znaky)?⁶ Rozlišuje pritom vertikálne chápanie reprezentácie (znaky „nad“ objektmi) a horizontálne (slová odkazujúce k iným slovám, znaky odkazujúce k ďalším znakom v nekonečnom slede). V postmodernej súčasnosti je totiž podľa neho zrejme, že znaky nemajú žiadne fixované a stabilné referenčné entity, pretože sa viažu na variabilné diskurzy a diskurzívne praktiky.⁷

Tarasti ako priamy svedok i hýbatel' súčasných dejín semiotiky svojou prednáškou⁸ demonštroval relevanciu tejto vednej disciplíny v aktuálnych, často neprehľadných a nepredvídateľných spoločenských reáliách. Práve semiotika existenciálneho vidu je v dnešnom svete ideológie simulakier, digitálnej produkcie informačného smogu a marketingovej manipulácie potrebná – v zmysle ich barthesovskej demytologizácie – viac než kedykoľvek predtým.

PS: Spoločenský program nitrianskej návštevy prof. Eera Tarastiho spočíval v návšteve koncertu prominentného belgického kvinteta Hef Collectief 12. 11. 2019 v Koncertnej sieni Župného domu v Nitre. Nasledujúci deň 13. 11. 2019 navštívil dopoludnia pamätihodnosti Nitrianskeho hradu, Diecézneho múzea v Nitre a po svojej prednáške sa stretol s pani dekanou FF UKF v Nitre doc. Jarmilou Maximovou, PhD., pričom daroval našej fakulte zborníky zo svetových semiotických kongresov, resp. výťažky svojich kníh a textov (v printovej i elektronickej forme). Večer tohto istého dňa sa zúčastnil v sále Ponitrianskeho múzea v Nitre komorného koncertu s názvom *Od nepamäti*, ktorý na jeho počesť usporiadala Katedra kulturológie FF UKF v spolupráci s týmto múzeom (kde prof. Tarasti zhliadol aj expozíciu archeologickej Klenotnice) a Nitrianskym samosprávnym krajom. Hudbu z územia Slovenska

⁶ Nie náhodou na pripomína stredoveký scholastický spor realistov a nominalistov, ktorý sa podľa neho vinie dejinami semiotického myslenia. Kým Charlesa Sandersa Peircea priraduje k tradícii myslenia realistov, novodobú európsku štrukturalistickú vetvu semiológie radí do nominalistickej línie. Odkazuje v týchto intenciách na názor Umberta Eca, že semiotiku možno v tomto zmysle chápať ako realistickú a empirickú zároveň.

⁷ Tarasti si je vedomý toho, že problém relevantnosti pojmu reprezentácie sa nemôže viazať na fixný vzťah, ale má skôr meniacu sa, procesuálnu povahu. Jej referenčne pasívne chápanie mu je úplne cudzie, a to aj s ohľadom na skutočnosť, že vlastné chápanie existenciálnej semiotiky dáva do priamej súvislosti s novodobou biosemiotikou. Práve biosemiotiku, ktorá má korene v koncepcii *Umwelt-u* Jakoba von Uexküllu a vrcholí vo filozofii Thomasa Sebeoka, predostiera ako vedeckú paradigmatu otvárajúcu nové možnosti pochopenia existenciálneho vidu v semiotickom bádani. Predmetom takejto novej (neo)semiotiky už nie a nemôže byť „len“ štruktúra textu, ale aj jeho životné „podmienky“, okolnosti, čiže kontext jeho *Umwelt-u*, procesy stávania sa znakom/textom v jeho jedinečnosti, pohybe a premenlivosti, výpovednej akosti vo väzbe na jeho existenciálne zakúšanie.

⁸ Prednáška prof. Eera Tarastiho sa uskutočnila aj v rámci riešenia vedeckého projektu projektu VEGA 1/0282/18 *Charakter a vývoj nezávislej kultúry a umenia na Slovensku po roku 1989* v oblasti filozoficko-kulturologického vymedzenia a reflexie pojmov nezávislosti, vzdoru a rezistencie v súčasnej kultúre a umení.

v rozpätí od stredoveku po súčasnosť interpretovali hudobníci súboru Musicantica Slovaca, klaviristka Martina Janegová, gitarista Ondrej Veselý a duo rozšírených klavírných techník Hyp(ia)nosis (Július Fújak – Martina Janegová).⁹

Obrázok 1 Z prednášky prof. Eera Tarastiho „Postcolonial Analysis to a Theory of Resistance – Social Aspects of Existential Semiotics“, Nitra, 13. 11. 2019, prof. Eero Tarasti.

Snímka: Mgr. Peter Horváth

⁹ Eero Tarasti popisuje svoj pobyt v Nitre v reportáži *Raportti: Nitra – arkeologiaa ja avantgardea* v prestížnom hudobnom časopise *Amfion* (25. 11. 2019) Dostupné na internete: <http://www.amfion.fi/raportti-nitra-arkeologiaa-ja-avantgardea/>.

Obrázok 2 Zľava: prof. PhDr. Július Fujak, PhD., doc. PhDr. Jarmila Maximová, PhD., prof. Eero Tarasti. Snímka: Mgr. Peter Horváth

Obrázok 3 Komorný koncert „Od nepamäti...“ v Ponitrianskom múzeu, Nitra, 13. 11. 2019.
Zľava: Ondrej Veselý, Július Fujak, Eero Tarasti, Martina Janegová, Róbert Žilík, Mária Žilíková-Mandáková, Tomáš Blažek. Snímka: doc. Mgr. Miroslav Ballay, PhD.

Pozn. Text odkazuje v niektorých reflexívnych častiach na kapitolu *Súradnice existenciálnej semiotiky Eera Tarastiho* z odbornej monografie FUJAK, J.: *Emanácie hudobnej semiosféry*. Nitra: Katedra kulturológie, Filozofická fakulta UKF, 2018, s. 35 – 40. ISBN 978-80-558-1281-6.

Literatúra a zdroje

FUJAK, J.: *Emanácie hudobnej semiosféry*. Nitra: Katedra kulturológie, Filozofická fakulta UKF, 2018. 182 s. ISBN 978-80-558-1281-6.

FUJAK, J. (ed.): *Convergences and Divergences of Existential Semiotics*. Nitra : Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, Filozofická fakulta UKF, 2007, 158 s. ISBN 978-80-8094-241-0.

TARASTI, E.: *From Postcolonial Analysis to a Theory of Resistance – Social Aspects of Existential Semiotic*. Prednáška dňa 13. 11. 2019 v Sieni Konštantína Filozofa Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v rámci cyklu Interdisciplinárne dialógy

TARASTI, E.: *Sein und Schein – Explorations in Existential Semiotics*. Berlin/Boston : De Gruyter Mouton, 2015, 478 s. ISBN 978-1614517511.

Eero Tarasti's existential semiotics (not only) in the context of his stay in Nitra

The paper deals with some of the aspects and the principles of Eero Tarasti's existential semiotics with references on his crucial books *Existential Semiotics* (2000) a most of all *Sein und Schein – Explorations in Existential Semiotics* (2015), related to his visit of Nitra and Faculty of Arts in Constantine the Philosopher in 2019. He had the lecture there titled *From Postcolonial Analysis to a Theory of Resistance – Social Aspects of Existential Semiotics* in the frame of faculty series called Interdisciplinary dialogues. Tarasti presented in it three phases of latter semiotic development since 1960s, but mostly his own theories e.g. relation Dasein – transcendence, Zemic model of human mind inspired by Greimas' square model, and last but not least he questioned contemporary semiocrisis and resistance referring to indefensibility and malignance of (post)colonial ideology in humanistic discourse.

prof. PhDr. Július Fujak, PhD.
Katedra kulturológie, FF UKF v Nitre
Hodžova 1
949 01 Nitra
jfujak@ukf.sk